

OTTLARNI RIVOJLANTIRISH UCHUN IJTIMOIIY-TADBIRKORLIK MUHITINI BAHOLASH

Saidov Shoxruh Mirzo Odiljon o‘g‘li,

Qo‘qon universiteti doktoranti,

shsaidov@kokanduni.uz

Annotatsiya. Tezida O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tashkilotlarida (OTT) ijtimoiy-tadbirkorlik muhitini baholashning dolzarb masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – OTTlarning ijtimoiy-tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirishga ta‘sir etuvchi tashqi va ichki omillarni tahlil qilish, ularni baholashning ilmiy uslubiyatini ishlab chiqish va taklif etishdir. Ishda McKinsey matritsasi, ekspert baholash usullari, SWOT-tahlil va statistik metodlardan foydalanilgan. Natijada, OTTlarning raqobatbardoshlik darajasi va jozibadorligini aniqlash uchun integral ko‘rsatkichlar taklif etilgan, shuningdek, tadbirkorlik muhitini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kirish. Mamlakatimizda malakali kadrlar tayyorlashda oliy ta‘lim tizimini o‘rni beqiyos hisoblanadi. Bugungi kunda ta‘lim sohasida, ayniqsa oliy ta‘lim tizimidagi islohatlar o‘z natijalarini bera boshladi. OTT larimizning jahondagi nufuzi orta boshlamoqda. Hozirgi vaqtda dunyodagi ko‘plab oliygohlar an‘anaviy universitet modelidan zamonaviy universitet modeliga o‘tib, malakali va sifatli kadrlar tayyorlash faoliyatini olib bormoqda. Shunday ekan, mamlakatimiz oliy ta‘lim muassasalari ham eski ta‘lim berish shaklidan yangi, innovatsion va zamon talablariga mos ta‘lim berishga o‘tishi dolzarb hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida oliy ta‘limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma‘naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, oliy ta‘limni modernizatsiya qilish, ilg‘or ta‘lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” ishlab chiqildi va konsepsiyani amalga oshirish bo‘yicha yo‘l xaritalari belgilandi. Kelgusida mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini ta‘minlash, ta‘lim va fan intellektual mehnatga asoslangan samarali bilim iqtisodiyotini yaratish, OTT lar ta‘lim

xizmatlari bozoridagi jozibadorligiga va bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish ushbu konsepsiyaning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy-tadbirkorlikning oliy ta'lim tizimidagi ahamiyati haqidagi tadqiqotlar xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng yoritilgan. B. Klark (1998) tadbirkorlik universitetlari kontsepsiyasini ishlab chiqib, OTMlarning bozor sharoitida faoliyatini tahlil qilgan. E.V. Batovrina va A.K. Kazantseva (2020) ijtimoiy-tadbirkorlikning institutsional mexanizmlarini o'rganishga qaratilgan ishlari OTTlarning strategik rivojlanishi uchun asos bo'ldi.. Mahalliy tadqiqotlarda (Qo'qon universiteti, 2022; O'zR Oliy ta'lim vazirligi, 2021) OTTlarning innovatsion hamkorlikdagi roli va raqamli transformatsiya jarayonlari tahlil qilingan. Biroq, OTTlarda ijtimoiy-tadbirkorlik muhitini baholashning universal ko'rsatkichlari tizimi hali to'liq shakllanmaganligi aniqlangan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot quyidagi usullar asosida amalga oshirildi:

SWOT-tahlil – OTMlarning ijtimoiy-tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir etuvchi tashqi va ichki omillarni aniqlash; **McKinsey matritsasi** – OTTlarning raqobatbardoshlik va jozibadorlik ko'rsatkichlarini baholash; **Ekspert baholash usuli** – 4 ta ekspert ishtirokida omillarning og'irlik koeffitsientlarini aniqlash; **Statistik metodlar** – Kendall konkordatsiya koeffitsienti (W) orqali ekspert baholarining izchilligini tekshirish; **Solishtirma tahlil** – Davlat OTTlarining reytingdagi holatini taqqoslash.

Tadqiqot natijalari. Tashqi omillar tahlili: Imkoniyatlar: Raqobatbardoshlikni oshirish, loyihalarga grant mablag'larini jalb qilish; Tahdidlar: Moliyalashtirishning pastligi, tadbirkorlik salohiyatining yetishmasligi.

Ichki omillar tahlili: Kuchli tomonlar: Yuqori malakali professor-o'qituvchilar, strategik rejalashtirish; Kamchiliklar: Tadqiqotlarni tijoratlashtirishning past darajasi, biznes-inkubatorlarning yo'qligi.

Ekspert baholash natijalari: Jozibadorlikka ta'sir qiluvchi asosiy omil – nufuzli firmalarda amaliyot imkoniyati (0,23 og'irlik koeffitsienti); Raqobatbardoshlik uchun asosiy omil – OTTning obro'si (0,35 koeffitsient); Integral ko'rsatkich: 0,76–1,0 oralig'idagi OTTlar “mukammal raqobatbardosh” deb baholandi.

OTT larning yanada rivojlantirishda tadbirkorlik salohiyatini mavjudligini o'rganish muhimdir. Shunday ekan, OTT larni tadbirkorlik salohiyatini ikki turga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq. Ular quyidagilar:

- OTT ning ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatining hozirgi holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar holati;

- OTT ning yashirin imkoniyatlari mavjudligini aniqlash.

Tadqiqot davomida Davlat OTT muassasalarining tadbirkorlik salohiyatini baholashda tadbirkorlik faoliyatiga to'sqinlik qiladigan bir qator omillar aniqlandi. Davlat OTT larining ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir yetuvchi tashqi muhit omillari quyidagi jadvalda keltirilgan (1. - Jadval)

1-jadval

**Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi tashqi muhit omillari
tahlili¹**

Omillar	Imkoniyatlar	Tahdidlar
1.OTM lar faoliyatini zamon talabiga mos ravishda o'zgartirish	1. Har bir OTT ni bozorning to'laqonli ishtirokchisi sifatida mavqeini yanada oshirish imkoniyatini mavjudligi. 2. OTT larda ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish orqali raqobatbardoshlik darajasini yanada oshirish. 3. OTT larda asosiy mahsulot ishlab chiqrishdan tashqari, turli xildadagi tovarlar va xizmatlarni joriy etish imkoniyalarni mavjudligi.	1. Raqobat kurashining mavjudligi 2. OTT ning tadbirkorlik salohiyatining pastligi.
2. Innovatsion rivojlanishning ustuvor yo'nalishlari	1. Maqsadli milliy loyihalarni amalga oshirishda ishtirok yetish imkoniyatini mavjudligi. 2. Mintaqalardagi OTT larning ijtimoiy tadbirkorlikning ichki infratuzilmasini yanada rivojlantirish.	1. Davlat OTT larining faoliyatni moliyalashtirish va moddiy-texnik bazasini rivojlantirish. 2. Davlat OTT tadbirkorlik salohiyatini

¹ Muallif ishlanmasi

	3. Oliy ta'lim sohasida ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlarini joriy yetish.	rivojlantirishning samarali mexanizmining yo'qligi. 3. OTT Professor-o'qituvchilarning ijtimoiy tadbirkorlik tashabbuslarini amalga oshirishga qiziqishining past darajasi.
3. Oliy ta'lim tizimni isloh qilish	1. Grantlar mablag'larini jalb qilish orqali ijtimoiy va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish. 2. OTT lar faoliyatida loyihaga yo'naltirilgan boshqaruv yondashuvini amalga oshirish. 3. Ijtimoiy-tadbirkorlik turini yaratish orqali yangi OTT modelini o'zgartirish.	1. OTT lar faoliyatini davlat tomonidan moliyalashtirish darajasini pasaytirish. 2. Grant olishdagi qiyinchiliklar.
4. Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy siyosat	Mintaqadagi mavjud bo'lgan ijtimoiy muammolardagi OTT ning ishtirok etishi.	OTT larda ijtimoiy tadbirkorlik salohiyatini pastligi, tashqi va ichki muhit o'rtasidagi zarur munosabatlarni bog'laydigan tizimning yo'qligi.

Tadqiqot davomida davlat OTT larida ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatiga ta'sir etuvchi ichki omillar ham o'rganildi (2. - Jadval).

2-jadval.

Davlat OTM lari ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi ichki muhitning omillarini tahlili²

Omillar	Kuchli tomonlar	Kamchiliklar
----------------	------------------------	---------------------

² Muallif ishlanmasi

1. OTT ning ilmiy faoliyati	1. Ilmiy maktablarning mavjudligi	1. Mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijalarining yetarli darajada bajarilmaganligi. 2. OTT olimlarining ishlanmalarini tijoratlashtirishning past darajasi.
2. Ijtimoiy tadbirkorlik faoliyati	Ijtimoiy startaplarni amalga oshirish nuqtai nazaridan istiqbolli ishlanmalar va asoslarning mavjudligi.	1. Tijoratlashtirishning samarali mexanizmi yo'qigi 2. Innovatsion korxonalar, biznes-inkubatorlarning kamligi.
3. Kadrlar	Professor-o'qituvchilarning yuqori malaka darajasi	Professor-o'qituvchilarning ning o'rtacha yoshi yuqoriligi.
4. Ta'lim faoliyati	Ta'lim dasturlarini tayyorlash uchun ko'p bosqichli tuzilmaning mavjudligi: o'rta kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy ta'limdan keying ta'lim	Tadbirkorlik va biznes bo'yicha alohida ta'lim dasturlari yo'lga qo'yilmaganligi.
5. Axborot ta'minoti	O'quv jarayonining asosiy axborot ehtiyojlarini ta'minlash.	OTTning tarkibiy bo'linmalari o'rtasida ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini tashkil yetish va amalga oshirish bo'yicha axborot almashinuvining yo'qligi.

6. OTT larni boshqarish tizimi	1. OTT lar faoliyatini yillik strategik rejalashtirish asosida amalga oshiriladi. 2. OTT larda rivojlanish dasturlari amalga oshirilmoqda.	Rivojlanish dasturida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish bilan bog'liq sohalar kamligi.
8. Moliyaviy xavfsizlik	Ta'lim faoliyatini davlat tomonidan moliyalashtirishning mavjudligi.	1. Daromadlar tarkibida biznes daromadlarining kichik ulushi. 2. Grantlar orqali mablag'lar ko'laminin pastligi

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, davlat OTT larida ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda ularning kuchli tomonlaridan unumli foydalanish, ya'ni OTT ichki imkoniyatlari bo'lgan resurslarni tadbirkorlik uchun to'liq safarbar etishi, zaif tomonlarini o'z vaqtida bartaraf yetish choralari ko'rishi, yuzaga keladigan tahdidlardan kelib chiqadigan xavflarni kamaytirishi, OTT da ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini samarali amalga oshirishga imkon beradigan ichki salohiyatini yanda rivojlantirishi maqsadga muvofiq. Umuman olganda, yangi rivojlanish va boshqaruv modeli asosida qurilgan OTT tadbirkorlik salohiyatini birlashtirishdan ijobiy sinergetik ta'sir olish uchun zarur shart-sharoitlar mavjudligini va bunda asosan startap loyiha va g'oyalarni ishlab chiqishi hamda uni amalga oshirish imkoniyati vujudga keladi.

Yuqoridagi fikrlardan shuni xulosa qilish mumkinki, OTT lar o'zining mavjud ichki imkoniyatlarini baholashi va ijtimoiy tadbirkorlik faoliyati amalga oshirishida foydalanilmagan ichki imkoniyatini ishga solishi zarur. Bugungi kunda aksariyat OTT lar o'zining ichki imkoniyatlari va salohiyatidan to'liq foydalanilmayapti. Bu albatta, OTT larda tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishiga salbiy ta'sir etmoqda. Shu bilan bir qatorda, tadbirkorlik muhiti elementlari va OTTdagi ijtimoiy tadbirkorlik faoliyati o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjudligiga ishonch hosil qilish imkonini berdi, bu tadbirkorlik salohiyatining elementlarini mustahkamlash va rivojlantirish ijtimoiy tadbirkorlik jarayonlarining samarali oqimining asosi ekanligidan dalolat beradi.

Shuni ta'kidlab o'tish zarurki, mamlakatimizda o'zining ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanib kelayotgan OTT lar ham mavjud bo'lib, ularning faoliyati natijalarini milliy reyting tizimida ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, 2023 yilda e'lon qilingan reyting natijalariga ko'ra yuqori 10 talikka kirgan OTT lar bugungi kunda boshqa OTT larga nisbatan ichki salohiyatlaridan to'laroq foydalanib kelmoqda.

OTTning tadbirkorlik salohiyatidan foydalanish mexanizmini ishlab chiqish murakkabligi shundaki, uni ta'minlash uchun maxsus dasturlar yoki uslublar (modellar) zarur bo'ladi. Bunda ijtimoiy tadbirkorlik tashabbuslarini amalga oshirishning asosiy muvaffaqiyat omillarini aniqlash va ularni samarali boshqarish hamda rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish talab etiladi. O'tkazilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra, eng yuqori natijaga erishgan OTT larda professor- o'qituvchilar malakasi yuqoriligi, ta'lim xizmatlarining hajmi va uning sifati, OTT ning obro'si va ularning xorijiy OTTlar bilan aloqalari, ular ichki muhitining bozor talablariga muvofiqligi aniqlandi. Shuning uchun yuqorida sanab o'tilgan elementlar mamlakatimizdagi boshqa OTT larda ham tadbirkorlik faoliyati va salohiyatining asosi bo'lib hisoblanadi. OTT larda professor-o'qituvchilar va talabalarni tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishga jalb qilish, OTT ni rivojlantirishga qaratilgan qarorlarning samaradorligi, grantlarni ishlab chiqish, moliyaviy barqarorlikka yetarli darajada e'tibor berilmayapti. Shuning uchun, bugungi kunda OTM lar yuqorida sanab o'tilgan elementlar va ularni yanada shakllantirish chora-tadbirlarini ishlab chiqishi zarur.

Mamlakatimiz OTT larining ijtimoiy yo'naltirilgan rivojlanishi sifat jihatidan yangi natijalarni shakllantirish zarurati bilan bog'liq. Xususan, tadbirkorlik salohiyatini bosqichma-bosqich shakllantirish va bozor talablariga moslashishga, raqobat muhitida ishlashga tayyor bo'lishga imkon beradigan boshqaruv mexanizmini shakllantirish. OTT larning tadbirkorlik tashabbuslarini amalga oshirish faoliyati umumiy salohiyatni shakllantirishni ta'minlash uchun ishlab chiqilgan va tanlangan rivojlanish strategiyasiga muvofiq o'z jarayonlarini moslashtirish zarurdir. Shunday qilib, OTT lar tomonidan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishi uchun strategiyasini ishlab chiqish va turli xildagi faoliyatni amalga oshirishi talab etiladi. Ijtimoiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning samarali tizimi va mexanizmi yetarlicha ishlab chiqilmaganligi sababli ko'p davlat OTT larda reyting ko'rsatkichlarida ortda qolmoqda. Shuning uchun ushbu OTT lar tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishi, tegishli dastur va loyihalarni ishlab chiqishi maqsadga muvofiqdir.

Zamonoviy rivojlanish sharoitida oliy talim muassasalarning ijtimoiy tadbirkorlik sub'ekti sifatida ko'rib chiqish va ularning ishbilarmonlik muhitini o'rganish muhim hisoblanadi. Shuning uchun oliy talim muassasalar faoliyatida ijtimoiy tadbirkorlik salohiyatini tahlil qilish metodologiyasini ishlab chiqish va baholash lozim. Baholash natijalari asosida OTTning rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash imkoniyati tug'uladi.

Oliy ta'lim muassalari ijtimoiy tadbirkorlik sub'ekti sifatida ichki ishbilarmonlik muhitini ob'ektiv va oqilona baholashning qiyinchiligi, oliy talim muassasasi ichidagi jarayonlarning murakkabligi, xilma-xilligi hamda yo'nalishi tufayli bir-biridan sezilarli farqlarga egaligi va ularni universal ko'rsatkichlar yordamida ifodalab bo'lmasligi sababli ishbilarmonlik muhitini baholash uchun unga ta'sir etuvchi barcha omillarni o'rganish zarur.

Bozor iqtisodiyoti nuqtai nazaridan OTT lar o'zaro ta'sir qiluvchi ikkita bozorning ob'ektlariga, ya'ni ta'lim xizmatlari bozori va mehnat bozoriga bog'liq bo'ladi. Shu munosabat bilan ularni ikki o'lchovli ob'ektlar sifatida ko'rib o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

$$W(P, K), \quad (1)$$

bu yerda:

P — ta'lim xizmatlari bozorida jozibadorlik ko'rsatkichi;

K — mehnat bozorida raqobatbardoshlik ko'rsatkichi.

Ushbu ko'rsatkichlarning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ular bir necha omillarga bog'liqdir. Omil qiymatlarini aniqlashda eng oson usul hisoblangan o'rtacha qiymatlarni topish usulidan foydalaniladi.

$$P_j = \sum_{i=1}^n x_i f_{ij}, \quad \sum_{i=1}^n x_i = 1 \quad (2)$$

$$K_j = \sum_{k=1}^m Y_k g_{kj}, \quad \sum_{k=1}^m Y_k = 1 \quad (3)$$

$$P_{min} \leq P_j \leq P_{max}, \quad K_{min} \leq K_j \leq K_{max} \quad (4)$$

bu yerda:

f_{ij} - jozibadorlik ko'rsatkichi uchun i -omil, j - ob'ekt (OTT) qiymati;

x_i - jozibadorlik ko'rsatkichi uchun og'irlik koeffitsienti i -omilining qiymati; n — jozibadorlik ko'rsatkichi uchun omillar soni;

g_{kj} - raqobatbardoshlik ko'rsatkichi uchun k -omil, j – ob'ekt (OTT) qiymati;

Y_k - raqobatbardoshlik ko'rsatkichi uchun og'irlik koeffitsienti k - omil qiymati;

m - raqobatbardoshlik ko'rsatkichi uchun omillar soni;

$j = \overline{1, j}$, j - ob'ektlar soni (OTT lar);

$P_{min}, P_{max}, K_{min}, K_{max}$ - P va K ko'rsatkichlarining minimal va maksimal ko'rsatkichlari.

Strategik rejalashtirish nazariyasida bozorlarni ikki ko'rsatkich (sanoatning jozibadorligi va korxonaning raqobatbardoshligi) asosida tahlil qilishda General Electric kompaniyasi tomonidan taklif qilingan McKinsey modeli qo'llaniladi³.

McKinsey matritsasiidagi ob'ektlarning har birini joylashtirish uchun ularning P va K koordinatalarini aniqlash kerak. Modelda ushbu koordinatalarning bo'linishini aniqlashda (2), (3) omillarning o'rtacha o'rtacha qiymati ishlatiladi. Har bir omil uchun qiymatlarni ekspert (1 dan 5 gacha) baholash tavsiya etiladi, agar bir nechta mutaxassislar bo'lsa, ularning qiymatlarining o'rtacha arifmetik qiymati hisoblanadi. Og'irlik koeffitsientlarini baholash usuli belgilanmagan ushbu vazifa uchun ierarxiyani tahlil qilish usuli tavsiya etiladi.

Modelning muhim tarkibiy qismi - bu elementlarning qiymatlari aniq o'lchovlarga ega emasligidir, balki sub'ektiv ehtimollarga asoslangan mantiq matritsasi (bu matritsalar mutaxassislar tomonidan tayyorlanadi).

Mantiq matrissasi

$$A = (a_{ij}) , i, j = 1, 2, \dots, J$$

bu yerda:

a_{ij} - O_i ob'ektining O_j bilan taqqoslaganda ahamiyatiga mos keladigan raqam. Mantiq matritsasi uchun A ning maksimal o'ziga xos qiymatini topish talab qilinadi. I_{max} y o'ziga xos qiymatlarning vektori Z , ya'ni tenglamani yechish kerak.

$$A * Z = Z * \lambda_{max}$$

Vektorning tarkibiy qismlari Z va og'irlik koeffitsientlari bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, kompaniyalarning strategik joylashuvi strategik marketingning eng muhim

³ Muallif ishlanmasi

vositasidir, ammo ta'lim xizmatlari bozorini tahlil qilish amaliyotida ushbu vosita to'g'ri qo'llanilmaydi. Ushbu bo'shliqni ma'lum darajada ushbu ish to'ldiradi.

McKinsey modelidan foydalangan holda mutaxassislik bo'yicha OTT larning strategik holatini baholashni quyidagi boshqichlarini taklif qilamiz:

- a) yetakchi oliy ta'lim muassalarni tanlash;
- b) og'irlik koeffitsientlarini aniqlash;
- c) oliy ta'lim muassasalarining McKinsey matritsasida joylashishi.

Tadqiqotimizda Respublikamizda faoliyat yuritayotgan davlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi va jozibadorligini tahlili amalga oshiriladi.

Yetakchi oliygohlarni tanlash bosqichida muhim o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan yetakchi oliygohlar aniqlanadi.

Birinchi bosqichda tanlangan mutaxassislik bo'yicha mintaqaviy ta'lim xizmatlari bozorida sezilarli ulushga ega bo'lgan yetakchi oliygohlar aniqlanadi. Buning uchun Boston konsalting guruhining (BKG) o'zgartirilgan usulidan foydalanish maqsadga muvofiq. Ushbu usulda oliygohlar BKG matritsasida ikkita koordinatada joylashgan bo'ladi.

Ikkinchi bosqichda jozibadorlik va raqobatbardoshlikka ta'sir qiluvchi omillarni tanlash va ularning og'irlik koeffitsientlarini baholash kerak.

Jahon olimlari tomonidan ishlab chiqilgan OTT larning ijtimoiy tadbirkorligining rivojlanish holatini baholashdagi yondashuvlarda mavjud bo'lgan qator kamchiliklarni inobatga olgan holda biz yangi baholash uslubiyatini taklif etdik. Taklif etilayotgan uslubiyatning afzalligi shundaki, shkala parametrlarining ahamiyatliligi OTT larda tadbirkorlik rivojlanishi ekspert guruhlari tomonidan qayta o'rganib chiqilgani va baholanganidir. Bundan tashqari, OTT tadbirkorligi jozibadorligi va raqobatbardoshligi parametrlarini aniqlash uchun ballar uchga bo'lingan: 1, 5 va 10. OTTlarda ijtimoiy tadbirkorlik muhitini baholash uslubiyatini takomillashtirish maqsadida so'rovnoma ishlab chiqilgan va tadbirkorlikni jozibadorligi va raqobatbardoshligi ekspertlar tomonidan baholangan.

Tadqiqot davomida OTT tadbirkorligi muhitini baholash uchun taklif etilgan iqtisodiy-ekologik guruhlarning salmog'ini besh balli shkala bo'yicha baholashni taklif etdilar. Shuningdek, har bir omil baholanadigan asosiy ko'rsatkichlar zanjirlandi.

Ekspertlar bahosining haqqoniyliги darajasini tekshirish uchun har bir guruh ko'rsatkichlar bo'yicha konkordasiya koeffisienti W hisoblab chiqildi. Bu koeffisient

ekspertlarning fikri qanchalik kelishilganini ko'rsatadi. Konkordasiya koeffisienti quyidagi formula bo'yicha hisoblangan:

$$W = \frac{12 \sum_{i=1}^n (r_i - \bar{r})^2}{N^2 (n^3 - n)}$$

Bu yerda: 12 – Kendall tomonidan taklif etilgan konkordasiya koeffisientini hisoblash formulasidagi doimiy kattalik; n – ko'rsatkichlar soni; N – ekspertlar soni; r_{ij} – j -ekspert aniqlagan i -ko'rsatkichning darajasi; r_i – barcha ekspertlar bo'yicha i -ko'rsatkichning darajalari summasi; \bar{r} – barcha ko'rsatkichlar ballarining o'rtacha summasi ($\bar{r} = N(n+1) / 2$); W – Kendallning konkordasiya koeffisienti .

Konkordasiya koeffisientining qiymati 0 dan 1 gacha oraliqda o'zgarishi mumkin. Qiymat 1 ga teng bo'lishi ekspertlarning fikri bir ekanini, 0 ga teng bo'lishi esa berilgan baholar o'rtasida bog'liqlik yo'qligini anglatadi. Agar $0,2 \leq W \leq 0,4$ bo'lsa, ekspertlarning fikrlari o'rtasida kelishuv yo'qligini, $W \geq 0,6$ bo'lishi esa ekspertlarning fikri deyarli bir xil ekanligidan dalolat beradi.

Bundan tashqari, har bir baholash koeffisientini aniqlash uchun Fishborn formulasidan foydalandik:

$$a_i = 2 * (n - r_i + 1) / n * (n + 1) \quad ()$$

(barcha ko'rsatkichlar uchun i 1 dan n gacha)

bu yerda: a_i – i -mezonning salmoqlilik koeffisienti; n – baholash mezonlari soni; r_i – i -ko'rsatkichga berilgan rang.

Raqobatbardoshlik omillarining salmoqliligiga ekspertlar bergan baho va ekspertlarning fikri kelishilganligini tekshirish natijalari 1 va 2 -jadvallarda keltirilgan.

Ta'lim xizmatlari bozorida jozibadorlik ko'rsatkichiga eng katta ta'sir ko'rsatadigan omillar sifatida biz quyidagilarni tavsiya qilamiz:

- o'qish narxi;
- professor-o'qituvchilar tarkibining malakasi;
- moddiy-texnik baza, shu jumladan kutubxonalar va talabalar turar joylari;
- nufuzli firmalarda amaliyotni o'z ichiga olgan amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyati;
- potentsial ish beruvchilar bilan aloqalar.

Mehnat bozorida raqobatbardoshlik ko'rsatkichiga eng katta ta'sir ko'rsatadigan omillar sifatida biz quyidagilarni tavsiya qilamiz:

- OTTning obro'si va mavqei;
- tanlangan mutaxassislik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash sifati;
- ushbu OTT bitiruvchilari bilan hamkorlik tajribasi;
- jamiyatdagi mutaxassisning ijtimoiy-iqtisodiy holati.

Ekspert baholash usuli yordamida davlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi va jozibadorligini aniqlash uchun ushbu sohadagi tajribaga ega bo'lgan ekspertlar tanlab olindi. Ekspertlar davlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi va jozibadorligini baholashga ta'sir etuvchi omillarni tanlash va ularning og'irlik koeffitsientlarini ekspert baholash matritsasini tayyorladi.

3.-jadval

Davlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi va jozibadorligiga ta'sir etuvchi omillar vaznining ekspert baholari⁴

Ekspertlar /Baholar mezon	Ekspertlar				Baholar yig'indisi	Δ	Δ2	Rang	Mezon qiymati
	1	2	3	4					
Jozibadorlik mezonlari									
o'qish narxi	5	5	4	5	19	14	196	3	0,2
professor-o'qituvchilar tarkibining malakasi	5	4	5	4	18	13	169	1	0,15
moddiy-texnik baza, shu jumladan kutubxonalar va talabalar turar joylari	4	5	5	3	17	13	169	2	0,14
nufuzli firmalarda amaliyotni o'z ichiga olgan amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyati	5	5	5	5	20	15	225	4	0,23

⁴Manba: Ekspert baholari asosida muallif hisob-kitoblari

potensial ish beruvchilar bilan aloqalar	4	5	5	5	19	15	225	5	0,28
Baholar yig'indisi	23	24	24	22	93		1054		1
Raqobatbardoshlik mezonlari									
OTTning obro'si mavqei	5	5	4	5	19	14	196	5	0,35
tanlangan mutaxassislik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash sifati	4	4	5	4	17	13	169	4	0,29
ushbu OTT bitiruvchilari bilan hamkorlik tajribasi	4	4	4	4	16	12	144	2	0,18
jamiyatdagi mutaxassisning ijtimoiy-iqtisodiy holati	4	4	4	4	16	12	144	3	0,18
Baholar yig'indisi	17	17	17	17	68		709		1

Xuddi shu tarzda davlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi va jozibadorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning og'irlik koeffitsientini topamiz (2.14-jadval).

4.-jadval

Davlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi va jozibadorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarning og'irlik koeffitsientlari ekspert baholari ⁵

Ekspertlar /Baholar mezonlari	Ekspertlar				Baholar yig'indisi	Δ	Δ^2	Rang	Mezon qiymati
	1	2	3	4					
Jozibadorlik mezonlari									
o'qish narxi	4	5	3	4	16	-8	14	1	0,25

⁵Manba: Ekspert baholari asosida muallif hisob-kitoblari

professor-o'qituvchilar tarkibining malakasi	5	5	5	4	19	-5	11	3	0,2
moddiy-texnik baza, shu jumladan kutubxonalar va talabalar turar joylari	5	4	4	5	18	-6	13	2	0,21
nufuzli firmalarda amaliyotni o'z ichiga olgan amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyati	5	5	5	5	20	-4	8	5	0,14
potensial ish beruvchilar bilan aloqalar	5	4	5	5	19	-5	11	4	0,2
Baholar yig'indisi	24	23	22	23	92		85		1
Raqobatbardoshlik mezonlarni									
OTTning obro'si mavqei	4	4	5	5	18	0	21	3	0,24
tanlangan mutaxassislik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash sifati	5	5	5	4	19	1	24	5	0,32
ushbu OTT bitiruvchilari bilan hamkorlik tajribasi	4	3	4	4	15	-3	17	2	0,13
jamiyatdagi mutaxassisning ijtimoiy-iqtisodiy holati	5	4	5	5	19	1	24	4	0,31
Baholar yig'indisi	18	16	19	18	71		90		1

2.14- jadval natijasiga muvofiq, ko'rsatkichlar soni (n) 5 (4) ga teng. 4 ta ekspert (N) jalb qilingan edi. Barcha ko'rsatkichlar ballarining o'rtacha summasi (\bar{r}) 17 ga teng. Shunda: jozibadorlik mezonlar bo'yicha Konkordatsiya koeffitsiyenti:

$$R(d_2) = n_2 * (m_3 - m) / 12 = 225 * (93) / 12 = 1743,75; W = 1054 / 1743,75 = 0,60;$$

Paqobatbardoshlik mezonlar bo'yicha:

$$R(d_2) = n_2 * (m_3 - m) / 12 = 196 * (68) / 12 = 1110,67; W = 709 / 1110,67 = 0,64;$$

Ekspertlar bergan baholarning kelishilganlik darajasini jozibadorlik va raqobatbardoshlikni maqbul deb hisoblash mumkin, chunki $W = 0,60 > 0,54$; $W = 0,64 > 0,54$;

Ekspertlarning fikriga ko'ra, jozibadorlik mezonlar tarkibida eng ahamiyatli ko'rsatkich nufuzli firmalarda amaliyotni o'z ichiga olgan amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyati hamda potentsial ish beruvchilar bilan aloqalar, eng ahamiyatsizi esa professor-o'qituvchilar tarkibining malakasi hamda moddiy-texnik baza, shu jumladan kutubxonalar va talabalar turar joylari, raqobatbardoshlik mezonlari tarkibida eng ahamiyatli ko'rsatkich OTTning obro'si mavqei, eng ahamiyatsizi esa ushbu OTM bitiruvchilari bilan hamkorlik tajribasi.

2.12-jadval natijasi bo'yicha bu yerda ham n teng 5 (4) ga, a $N - 4$. Barcha ko'rsatkichlar ballarining o'rtacha summasi (\bar{r}) 23 ga teng. Shunda jozibadorlik va raqobatbardoshlik mezonlari konkordatsiya koeffitsiyenti: $W = 85 / 107,3 = 0,79$; $W = 90 / 142 = 0,63$;

Ekspertlar bergan baholarning kelishilganlik darajasini to'liq deb hisoblash mumkin, chunki $W = 0,79 > 0,43$; $W = 0,63 > 0,43$

Ekspertlarning fikriga ko'ra, jozibadorlik mezonlar tarkibida eng ahamiyatli ko'rsatkich o'qish narxi, eng ahamiyatsizi esa nufuzli firmalarda amaliyotni o'z ichiga olgan amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyati, raqobatbardoshlik mezonlari tarkibida eng ahamiyatli ko'rsatkich tanlangan mutaxassislik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash sifati, eng ahamiyatsizi esa ushbu OTT bitiruvchilari bilan hamkorlik tajribasi.

Baho ekspertlar hay'ati tomonidan beriladi. Hay'at a'zolari o'rganilayotgan OTT sohasida yuqori malaka va bilimlarga ega bo'lgan bo'lgan mutaxassislardan iborat. Shuningdek, davlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi va jozibadorligini aniqlash hamda baholashda muqobil variantni so'rovnomalar yordamida ham olish mumkin.

Davlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi va jozibadorligini baholashga ta'sir etuvchi omillarni tanlash va ularning og'irlik koeffitsientlarini aniqlagandan so'ng natijadorlikning yig'ma koeffitsiyentini tadqiqotlarimiz natijasida ishlab chiqdik va amaliy jihatdan keng foydalanish uchun taqdim etdik (2.15-javdal).

5.-jadval

Davlat oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi va jozibadorligini ekspert baholashning yig'ma koeffitsientlari shkalasi ⁶

Integral ko'rsatkich natijasi	Bahoning mazmuni
0 dan 0,25 gacha	Raqobatbardosh emas / jozibali emas
0,26dan 50 gacha	Qisman raqobatbardosh / qisman jozibali
0,51 dan 0,75 gacha	Raqobatbardosh / jozibali
0,76 dan 1 gacha	Mukammal raqobatbardosh / mukammal jozibali

Aniqlangan natija 0 bilan 1 ning o'rtasida bo'ladi, natija birga qanchalik yaqin bo'lsa, mukammal raqobatbardosh yoki mukammal jozibali hisoblanadi.

Shunday qilib, OTT lar tadbirkorlik muhitini baholash uchun taklif etilgan uslubiyat balli usulni qo'llashga asoslangan va unda salmoq koeffitsientlaridan foydalaniladi . Bu OTT lar da tadbirkorlik salohiyatini aniqlash va rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa.

Oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy-tadbirkorlik muhitini rivojlantirish ichki salohiyatni mustahkamlash (tadqiqotlarni tijoratlashtirish, biznes-inkubatorlar yaratish), hamkorlikni kengaytirish (ish beruvchilar, startaplar va xalqaro tashkilotlar bilan aloqalarni yo'lga qo'yish), raqamli transformatsiya (zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish) hamda monitoring tizimini (raqobatbardoshlik va jozibadorlik ko'rsatkichlarini doimiy baholash) yo'lga qo'yish orqali amalga oshirilishi zarur.

⁶Муаллиф ишланмаси

Taklif etilayotgan metodologiya oliy ta'lim muassasalarining ijtimoiy-tadbirkorlik faoliyatini strategik jihatdan boshqarishga keng imkoniyatlar yaratadi va ularni mintaqaviy iqtisodiyotning asosiy tarmog'iga aylantirishga xizmat qiladi, bu esa pirovardida ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirib, innovatsion rivojlanishga yangi turtki beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Clark, B. (1998). *Creating Entrepreneurial Universities*. Pergamon Press.
2. Batovrina, E.V., Kazantseva, A.K. (2020). *University Social Entrepreneurship: Models and Mechanisms*. HSE Publishing.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim vazirligi. (2021). *Raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta'limni rivojlantirish strategiyasi*. Toshkent.
4. Kendall, M. (1970). *Rank Correlation Methods*. Griffin.
5. UNESCO. (2022). *Global Education Monitoring Report*. <https://unesdoc.unesco.org>.